

PUL OQIMLARI TAHLILI VA BIZNESDA MOLIVAVIY RESURLARNI OPTIMAL BOSHQARISH

Tursunboyeva Marjona Shuhrat qizi

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti

IQT-BU-24 yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

knowledgehunter270@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada pul oqimlari tahlili va biznesda moliyaviy resurslarni optimal boshqarish masalalari o'rganiladi. Tadqiqotda pul oqimlarining turlari, tahlil usullari, likvidlik boshqaruvi, kapital strukturasi optimallashtirish kabi jihatlardagi nazariy asoslar bilan birga, oqibat mablag'larini boshqarish, qarzдорlik va kreditorlik nazorati, moliyaviy rejalashtirish kabi amaliy aspektlar ham yoritilgan. O'zbekiston tajribasi misolida, korxonalarda pul oqimlarini boshqarishning joriy holati, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pul oqimlari tahlili, moliyaviy boshqaruv, likvidlik, oqibat mablag'lari, kapital strukturasi, moliyaviy rejalashtirish, O'zbekiston, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы анализа денежных потоков и оптимального управления финансовыми ресурсами в бизнесе. В исследовании освещаются теоретические основы типов денежных потоков, методов анализа, управления ликвидностью, оптимизации структуры капитала, а также практические аспекты, включая управление оборотными средствами, контроль дебиторской и кредиторской задолженности, финансовое планирование. На примере Узбекистана рассматриваются текущее состояние управления денежными потоками на предприятиях, существующие проблемы и перспективы развития.

Ключевые слова: анализ денежных потоков, финансовое управление, ликвидность, оборотные средства, структура капитала, финансовое планирование, Узбекистан, экономическая эффективность.

Abstract: This article examines cash flow analysis and optimal management of financial resources in business. The study explores theoretical foundations of cash flow types, analysis methods, liquidity management, capital structure optimization, along with practical aspects including working capital management, accounts receivable and payable control, and financial planning. Using Uzbekistan as a case study, the paper examines the current state of cash flow management in enterprises, existing problems, and development prospects.

Keywords: cash flow analysis, financial management, liquidity, working capital, capital structure, financial planning, Uzbekistan, economic efficiency.

Zamonaviy biznes muhitda moliyaviy barqarorlik va uzoq muddatli muvaffaqiyat korxonaning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Pul oqimlari tahlili — bu korxonaning moliyaviy holatini baholash, likvidlikni nazorat qilish va to'lovga layoqatlilikni ta'minlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Pul oqimlari — bu ma'lum davr mobaynida korxonaga kirayotgan va undan chiqayotgan naqd pul mablag'lari harakati. Pul oqimlarining to'g'ri tahlili va boshqarilishi biznesning barqaror rivojlanishi, investitsiya imkoniyatlaridan foydalanish va moliyaviy inqirozlardan qochish uchun muhim ahamiyatga ega[1].

Moliyaviy resurslarni optimal boshqarish deganda, korxonaning mavjud moliyaviy mablag'laridan maksimal samaradorlik bilan foydalanish, xarajatlarni minimallashtirish, daromadlarni maksimallashtirish va moliyaviy risklerini muvozanatlash tushuniladi. Bu oqibat mablag'larini boshqarish, qarzdorlik va kreditorlik siyosati, kapital strukturasini optimallashtirish, moliyaviy rejalashtirish va budjetlashtirish kabi ko'plab aspektlarni o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada pul oqimlari tahlilining nazariy asoslari, zamonaviy usullari va O'zbekiston sharoitidagi amaliy qo'llanilishi o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi — pul oqimlarini samarali boshqarish orqali korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Pul oqimlari tushunchasi va ularning turlari. Pul oqimi (Cash Flow) — bu ma'lum davr mobaynida korxonaga kirib kelayotgan (pul tushumlari) va undan chiqib ketayotgan (pul chiqimlari) naqd pul mablag'larining harakatidir. Pul oqimlarining ijobiy yoki salbiy balansi korxonaning moliyaviy ahvolini aks ettiradi. Ijobiy pul oqimi (tushumlar chiqimlardan ko'p) korxonaning likvidligini oshiradi va investitsiya imkoniyatlarini yaratadi. Salbiy pul oqimi (chiqimlar tushumlardan ko'p) esa likvidlik muammolariga olib kelishi va to'lovga layoqatsizlik xavfini oshirishi mumkin [2].

Pul oqimlari faoliyat turiga qarab uch asosiy toifaga bo'linadi. Birinchidan, operatsion faoliyatdan pul oqimlari — bu korxonaning asosiy biznes faoliyatidan kelib chiqadigan pul harakatidir. Bunga mahsulot va xizmatlar sotishdan tushgan mablag'lar, xom-ashyo va materiallar uchun to'lovlar, ish haqi, soliqlar va boshqa operatsion xarajatlar kiradi. Operatsion pul oqimi korxonaning asosiy faoliyat samaradorligini ko'rsatadi va uning o'z kuchi bilan pul yaratish qobiliyatini aks ettiradi.

Ikkinchidan, investitsiya faoliyatidan pul oqimlari — bu asosiy vositalar va uzoq muddatli investitsiyalarni sotib olish yoki sotishdan kelib chiqadigan pul harakatidir. Bunga binolar, uskunalar, transport vositalari, qimmatli qog'ozlar va boshqa aktivlarni sotib olish yoki sotishdan kelib chiqadigan to'lovlar kiradi. Investitsiya pul oqimlari korxonaning kelajakdagi o'sish va rivojlanish strategiyasini aks ettiradi.

Uchinchidan, moliyaviy faoliyatdan pul oqimlari — bu korxonaning moliyalanish manbalari bilan bog'liq pul harakatidir. Bunga kreditlar olish va

qaytarish, aksiyalar chiqarish, dividendlar to'lash, qarzlarni to'lash kabi operatsiyalar kiradi. Moliyaviy pul oqimlari korxonaning kapital strukturasi va moliyaviy siyosatini aks ettiradi [3].

Pul oqimlarini tahlil qilish korxonaning moliyaviy holatini to'liq baholash va to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun zarur. Asosiy tahlil usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ Pul oqimlari bayonoti (Cash Flow Statement) tahlili — bu moliyaviy hisobotning muhim qismi bo'lib, u operatsion, investitsiya va moliyaviy faoliyatdan pul oqimlarini alohida ko'rsatadi. Bevosita usul (Direct Method) — barcha naqd tushumlar va to'lovlarni to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatadi. Bilvosita usul (Indirect Method) — sof foydadan boshlab, naqd bo'lmagan operatsiyalarni tuzatish orqali operatsion pul oqimini hisoblaydi. Bilvosita usul ko'proq qo'llaniladi, chunki u foydani naqd pul oqimiga transformatsiya qilishni ko'rsatadi.

➤ Gorizontaal tahlil — pul oqimlarining bir necha davrlar bo'yicha o'zgarishini taqqoslash. Bu tendensiyalarni, o'sish yoki kamayish sur'atlarini aniqlashga yordam beradi. Vertikal tahlil — har bir pul oqimi komponentining umumiy oqim hajmidagi ulushini aniqlash. Bu strukturaviy o'zgarishlarni ko'rishga imkon beradi.

➤ Asosiy pul oqimi ko'rsatkichlari: Erkin pul oqimi (Free Cash Flow, FCF) — operatsion pul oqimidan kapital xarajatlarni ayirgandan keyin qolgan mablag'. Bu korxonaning o'z faoliyatidan qancha "erkin" naqd pul ishlab chiqarishini ko'rsatadi. $FCF = \text{Operatsion pul oqimi} - \text{Kapital xarajatlari}$. Pul oqimi yetarliligi koeffitsienti (Cash Flow Adequacy Ratio) — korxonaning joriy majburiyatlarini to'lash uchun yetarli pul oqimi mavjudligini ko'rsatadi. Operatsion pul oqimining foyda nisbati — foydaning qanchasining haqiqiy naqd pulga aylanganini ko'rsatadi[4].

Moliyaviy resurslarni optimal boshqarish bir necha muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Oqibat mablag'larini (Working Capital) boshqarish — bu qisqa muddatli aktivlar va majburiyatlarni samarali boshqarish. Oqibat mablag'lari = Joriy aktivlar - Joriy majburiyatlar. Oqibat mablag'larining maqbul darajasini saqlash muhimdir: juda ko'p bo'lsa, resurslar samarasiz ishlatiladi; juda kam bo'lsa, likvidlik muammolari yuzaga keladi. Inventar (zaxiralar) boshqaruvi — optimal zaxira darajasini saqlash, ortiqcha zaxiralarni kamaytirish (bu kapitalni "muzlatadi"). JIT (Just-in-Time) kabi zamonaviy usullarni qo'llash. Qarzdorlikni boshqarish — mijozlarning to'lov muddatlarini nazorat qilish, qarzlarni tezkor undirish, kredit siyosatini optimallashtirish. Kreditorlik boshqaruvi — yetkazib beruvchilar bilan to'lov muddatlarini muvofiqlashtirish, imtiyozlardan foydalanish, to'lov jadvalini optimallashtirish[5].

Likvidlikni boshqarish — korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida to'lash qobiliyatini ta'minlash. Joriy likvidlik koeffitsienti = $\frac{\text{Joriy aktivlar}}{\text{Joriy majburiyatlar}}$. Tez (kritik) likvidlik koeffitsienti = $\frac{\text{Joriy aktivlar} - \text{Inventar}}{\text{Joriy majburiyatlar}}$

Joriy majburiyatlar. Absolyut likvidlik koeffitsienti = Naqd pul va unga ekvivalentlar / Joriy majburiyatlar. Optimal likvidlik darajasini saqlash: haddan tashqari yuqori likvidlik — rentabellikni pasaytiradi, haddan tashqari past likvidlik — to'lovga layoqatsizlik xavfini oshiradi.

Kapital strukturasi optimallashtirish — o'z kapitali va qarz kapitali o'rtasidagi optimal nisbatni topish. Moliyaviy leverage (Qarz/Kapital nisbati) — qancha qarz foydalanilayotganini ko'rsatadi. Optimal kapital strukturasi korxonaning moliyaviy xarajatlarini minimallashtiradi va qiymatini maksimallashtiradi. WACC (Weighted Average Cost of Capital) — o'rtacha tortilgan kapital qiymati, bu kapitalning o'rtacha narxini ko'rsatadi.

Moliyaviy rejalashtirish va budjetlashtirish — kelajakdagi pul oqimlarini prognozlashtirish va mablag'larni samarali taqsimlash. Qisqa muddatli pul oqimi prognozi (odatda oylik, choraklik) — likvidlikni ta'minlash uchun. Uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirish (yillik, ko'p yillik) — strategik investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun. Budjet tuzish — har bir bo'lim va loyiha uchun mablag'larni rejalashtirish. Faktik ko'rsatkichlarni budjet bilan taqqoslash va og'ishlarni tahlil qilish[6].

O'zbekiston sharoitida pul oqimlarini boshqarish amaliyoti. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda moliyaviy boshqaruv tizimlarini takomillashtirish va zamonaviy moliyaviy tahlil vositalarini joriy etish bo'yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Korxonalarning moliyaviy shaffofligini oshirish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (XMHS/IFRS) o'tish jarayoni kuchaytirilmoqda. Biroq, ko'plab O'zbekiston korxonalarida hali ham pul oqimlarini boshqarishda bir qator muammolar mavjud.

Jumladan, pul oqimlari tahlilining yetarli darajada o'tkazilmasligi — ko'plab kichik va o'rta korxonalar pul oqimlarini tizimli ravishda tahlil qilmaydi va faqat foyda/zarar hisobotiga e'tibor beradi. Qarzdorlikning yuqori darajasi — mijozlardan o'z vaqtida to'lovlarni undirish muammolari likvidlik tanqisligiga olib keladi. Moliyaviy rejalashtirish zaifligi — ko'plab korxonalar qisqa va uzoq muddatli moliyaviy rejalarni ishlab chiqmaydi yoki ularni to'liq amalga oshirmaydi. Oqibat mablag'larini samarasiz boshqarish — ortiqcha inventar, noto'g'ri qarzdorlik siyosati, kreditorlik bilan ishlashda muammolar[7].

Quyidagi jadvalda 2020-2024 yillar davomida O'zbekiston korxonalarida likvidlik ko'rsatkichlari va qarzdorlik darajasi dinamikasi ko'rsatilgan:

Yil	Joriy likvidlik koeffitsienti	Tez likvidlik koeffitsienti	O'rtacha qarzdorlik muddati (kun)
2020	1.42	0.87	87
2021	1.51	0.94	79

Yil	Joriy likvidlik koeffitsienti	Tez likvidlik koeffitsienti	O'rtacha qarzdorlik muddati (kun)
2022	1.63	1.05	68
2023	1.78	1.16	54
2024	1.92	1.28	42

(1-jadval) 2020-2024 yillar davomida O'zbekiston korxonalarida likvidlik va qarzdorlik ko'rsatkichlari (o'rta ko'rsatkichlar)

Ushbu ma'lumotlar O'zbekiston korxonalarida moliyaviy boshqaruv sifatining asta-sekin yaxshilanayotganini ko'rsatadi. Joriy likvidlik koeffitsienti 1.42 dan 1.92 ga, tez likvidlik koeffitsienti esa 0.87 dan 1.28 ga ko'tarildi. Bu korxonalarning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida to'lash qobiliyatining yaxshilanganidan dalolat beradi. O'rtacha qarzdorlik muddatining 87 kundan 42 kunga tushishi esa qarzdorlikni boshqarish samaradorligining oshganini tasdiqlaydi. Biroq, ko'plab korxonalarda hali ham likvidlik ko'rsatkichlari optimal darajadan past bo'lib, pul oqimlarini yanada yaxshilash zarur.

Pul oqimlari tahlili va moliyaviy resurslarni optimal boshqarish zamonaviy biznesda korxonaning moliyaviy barqarorligi va uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlashning asosiy vositalaridan biridir. Pul oqimlarining to'g'ri tahlili likvidlik muammolarini oldini olish, investitsiya imkoniyatlarini aniqlash va samarali moliyaviy qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Moliyaviy resurslarni optimal boshqarish oqibat mablag'larini samarali boshqarish, likvidlikni ta'minlash, kapital strukturasini optimallashtirish va moliyaviy rejalashtirish kabi bir qator muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston sharoitida esa pul oqimlarini boshqarish sifati yaxshilanayotganiga qaramay, hali ham bir qator muammolar mavjud va ularni hal qilish uchun kompleks choralar ko'rilishi zarur.

Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ishlab chiqilishi lozim:

- Moliyaviy tahlil madaniyatini rivojlantirish: Barcha darajadagi korxonalarda pul oqimlari tahlilini tizimli ravishda o'tkazish, moliyaviy hisobotlarni muntazam tayyorlash va tahlil qilish madaniyatini yaratish.
- Zamonaviy moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish: ERP (Enterprise Resource Planning) kabi zamonaviy dasturiy ta'minotlarni qo'llash orqali moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish va real vaqt rejimida monitoring qilish.
- Qarzdorlik boshqaruvini takomillashtirish: Kredit siyosatini qat'iylashtirish, mijozlarning kredit qobiliyatini baholash tizimini joriy etish, qarzdorlikni undirish bo'yicha samarali mexanizmlarni yaratish.

➤ Moliyaviy rejalashtirish tizimini mustahkamlash: Qisqa va uzoq muddatli moliyaviy rejalar tuzish, pul oqimlarini prognozlashtirish, budjetlash va faktni rejaga taqqoslash tizimini joriy etish.

➤ Moliyaviy boshqaruv bo'yicha kadrlar tayyorlash: Moliyaviy menejerlar, tahlilchilar va buxgalterlar uchun zamonaviy moliyaviy tahlil usullari, pul oqimlarini boshqarish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bo'yicha o'quv dasturlarini kengaytirish.

Umuman olganda, pul oqimlari tahlili va moliyaviy resurslarni optimal boshqarish O'zbekiston korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishga erishish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jordan, B. D. (2019). Fundamentals of Corporate Finance. McGraw-Hill Education
2. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2020). Financial Management: Theory & Practice. Cengage Learning
3. IASB (2018). International Accounting Standard 7: Statement of Cash Flows. IFRS Foundation
4. Damodaran, A. (2021). Corporate Finance: Theory and Practice. Wiley
5. Gitman, L. J., & Zutter, C. J. (2019). Principles of Managerial Finance. Pearson
6. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2020). Principles of Corporate Finance. McGraw-Hill Education
7. Davlat Statistika Qo'mitasi (2024). O'zbekiston Respublikasi korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlari